

**UZUL LIMBII MATERNE
CA PARAMETRU DEFINITORIU AL VITALITĂȚII
UNUI GRUP ETNIC MINORITAR
ANALIZĂ SOCIO-LINGVISTICĂ CU REFERIRE SPECIALĂ
LA MINORITATEA GERMANĂ DIN BUCOVINA**

CAROL-ALEXANDRU MOHR

**Der Gebrauch der Muttersprache als maßgebender Parameter
für die Vitalität einer Volksgruppe. Soziolinguistischer Ansatz mit
besonderem Bezug auf die deutsche Volksgruppe in der Bukowina**

*(Zusammenfassung)**

Unter Berücksichtigung der zu einem gewissen Zeitpunkt bestehenden Verhältnisse zwischen *Sprachwissen*, *Sprachkönnen* und *sprachliches Gewissen*, kann gezeigt werden, dass der Gebrauch der Muttersprache in verschiedenen gesellschaftlichen und privaten Kommunikationssituationen ein bestimmender Parameter für die Bewertung der Vitalität einer Volksgruppe ist. Aufgrund mancher kulturtheoretischen Ansätze der interkulturellen Phänomenologie und der von Hans Jürgen Sasse in „Theory of Language Death“ statuierten Paradigmen, wird im vorliegenden Aufsatz die Auflösung der deutschen Volksgruppe in der Bukowina dargestellt. Obwohl es noch einige deutschsprachige „Volksdeutsche“ in der Bukowina gibt, heißt das längst nicht, dass die deutsche Volksgruppe als *Organon* lebt oder als *zusammenhängende Gesamtheit* funktioniert.

Schlüsselwörter und -ausdrücke: Muttersprache, Volksgruppe, Bukowina, language death, Bernhard Waldenfels, Hans-Jürgen Sasse, Eugen Coseriu, die Bukowina-deutschen.

În conștiința lingvistică a multor bucovineni (aparținând mai multor etnii) limba germană este încă percepută ca limba culturală sau ca limbă de prestigiu. Însă, uzul și cunoașterea limbii germane în Bucovina reflectă altă realitate lingvistică. Nici măcar pentru cei care sunt sau se declară aparținători ai minorității germane din Bucovina, limba germană nu mai este limba de comunicare cotidiană în viața familială sau religioasă.

* Traducere: Carol-Alexandru Mohr

Analele Bucovinei, XXV, 1 (50), p. 233–245, Rădăuți – București, 2018

Noțiunea de prestigiu al limbii nu este o noțiune obiectivă și universală. Nu se poate afirma faptul că o limbă în care s-au creat valori culturale este întotdeauna și oriunde mai prestigioasă decât o limbă în care creația culturală este mai modestă. Prestigiul limbii este rezultatul acțiunii unui complex de factori atât obiectivi, cât și subiectivi și este reflectat diferit nu numai la nivelul diverselor grupuri de vorbitori¹, dar chiar și în conștiința și comportamentul lingvistic al unuia și aceluiași vorbitor, în funcție de fazele propriei existențe². Anumite evenimente istorice și politicile lingvistice (parțial stigmatizatoare în privința limbii germane) promovate în România după anul 1918 au determinat un anumit comportament lingvistic al germanilor și al populației germanofone din Bucovina. Acest comportament s-a caracterizat, inițial, prin hibridizarea și bastardizarea limbii materne și, în final, prin renunțarea la uzul și la transmiterea acesteia generațiilor următoare. Nu doar „istoria și politica” sunt cauzele degenerării identității culturale și lingvistice; în mare parte, disoluția identității germanilor bucovineni se explica prin „ei înșiși”, prin „judecățile și prejudecățile” dominante după care s-au orientat în viața familială, socială, economică, religioasă etc.

Schimbările politice și culturale care au avut loc după anul 1990 au determinat destigmatizarea limbii germane, nu însă și revitalizarea uzului competent al acesteia de către populația germană rămasă în Bucovina.

Procesul natural de învățare a limbii materne în copilărie determină un mod specific de percepere a realității de către individul vorbitor, pentru că limba nu este doar un sistem și un mijloc de comunicare, ci și o imagine particulară a lumii (un „glosocosmos”). Asocierile și interpretările pe care le face un vorbitor sunt, în prima fază a vieții, determinate, iar apoi, pe parcursul întregii vieți, influențate de limba pe care acesta a dobândit-o în mediul sau nativ. Când cineva învață o a doua limbă, are tendința de a raporta lexicul și normele limbii străine la paradigmele limbii materne. Abia într-o fază avansată de cunoaștere a limbii străine, vorbitorul dobândește capacitatea de a gândi în limba respectivă și conștientizează, prin comparație cu limba sa maternă, că între cele două limbi nu se pot stabili corespondențe rigurose biunivoce, de tipul funcțiilor bijective din analiza matematică. Chiar și în situațiile de bilingvism, deci atunci când cineva vorbește la fel de bine două limbi, doar una din ele activează ca limbă maternă în conștiința sa lingvistică. Dacă un vorbitor, bilingv sau plurilingv, nu mai „simte” care este limba sa maternă, înseamnă că și-a pierdut identitatea lingvistică; este prețul pe care a trebuit să-l plătească pentru lărgirea orizontului său de cunoaștere și mărirea capacității sale de înțelegere a lumii. Cine și-a pierdut identitatea lingvistică, adică cineva pentru care

¹ Este interesantă și disjungerea, în spiritul logicii aristoteliene, a intensiunii noțiunii *prestigiu al limbii*. Cred că se poate vorbi de un *prestigiu declarativ-sentențios*, atunci când mulți indivizi vorbitori declară că o limbă (în cele mai multe cazuri, limba lor maternă sau, dimpotrivă, limba cuceritorilor sau stăpânilor spațiului lor cultural) este superioară altor idiomuri, și de un *prestigiu ascuns* atunci când un idiom este perceput de mulți indivizi vorbitori ca fiind prestigios, dar acest lucru nu este declarat public.

² De exemplu, este cazul copiilor din familii germane, care frecventează școli românești.

două sau mai multe limbi au devenit la fel de importante (indiferent dacă le vorbește la fel de bine sau la fel de prost), nu mai poate aparține organic, ci doar social, politic, cultural sau emoțional unui grup etnic cu o anumită limbă, cultură și tradiție (locală, regională și/sau națională).

Uzul limbii materne este un parametru important pentru descrierea vitalității unui grup etnic, dacă nu din punct de vedere strict științific (adică obiectiv), măcar din perspectiva empirică și fenomenologică. De exemplu, pe baza teoriei fenomenologului german Bernhard Waldenfels³ se poate analiza dacă și în ce măsură membrii unui grup etnic s-au înstrăinat, din punct de vedere emoțional, de limba lor, aceasta devenind pentru ei un *externum* (adică ceva care există doar în afara propriului habitat), un *alienum* (ceva care aparține altcuiva) sau un *insolitum* (ceva neobișnuit sau neinteligibil prin modul propriu de percepție și interpretare).

Analiza cunoașterii și a uzului limbii materne ar trebui să vizeze trei aspecte care au fost definite de Ioan Oprea în cartea *Elemente de filozofia limbii*⁴, și anume:

– *știința lingvistică* (reprezentând existența în mintea oamenilor a cunoștințelor de și despre limbă)⁵;

– *competența lingvistică* (capacitatea de a utiliza cunoștințele de limbă în vorbire, iar în cazul ideal „capacitatea de a genera, ca vorbitor, și de a pune în valoare, ca ascultător, orice lanț lingvistic” al unei limbi);

– *conștiința lingvistică*, ce reprezintă imaginea subiectivă a limbii pe care vorbitorul o încorporează în structura sa spirituală; conștiința lingvistică „nu poate fi impusă și da vorbitorului identitate în raport cu cei care folosesc alte limbi și sentimentul de comuniune cu ceilalți vorbitori ai limbii sale”⁶.

Deși există raporturi dialectice de determinare între știință, competență și conștiință lingvistică, aceste concepte sunt distincte. Pentru descrierea vitalității unui grup etnic, conștiința lingvistică este mai relevantă decât celelalte componente ale conștiinței umane (adică decât conștiința națională, socială, politică, religioasă etc.). Dar înainte de a prezenta aspecte referitoare la uzul limbii materne și la vitalitatea unui grup etnic, ne vom referi pe scurt la ceea ce înseamnă, în general, cunoașterea unei limbi, utilizând o valoroasă teză gnoseologică a genialului precursor al Iluminismului, Gottfried Wilhelm Leibniz.

Asemenea tuturor tipurilor de cunoaștere, cunoașterea limbii se situează pe unul dintre nivelurile ierarhice ale cunoașterii definite de Leibniz în tratatul *Meditationes de cognitione, veritate et ideis* (1694). Eugen Coșeriu (singurul lingvist român care a influențat adânc și trainic cercetarea lingvistică la nivel mondial) afirmă că acest tratat este o lucrare fundamentală pentru științele umaniste, considerând

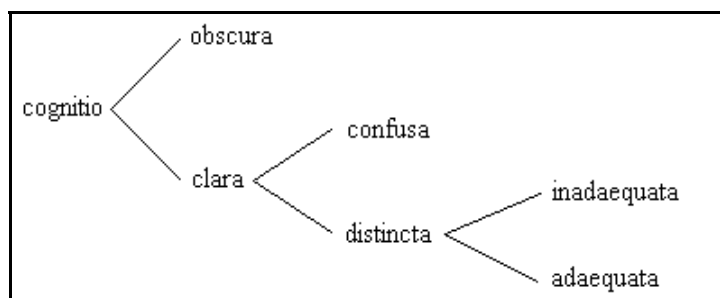
³ Bernhard Waldenfels, *Grundmotive einer Phänomenologie des Fremden*, 1. Aufl, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 2006, p. 109–120.

⁴ Ioan Oprea, *Elemente de filozofia limbii*, Iași, Editura Institutul European, 2007, p. 207–224.

⁵ A nu se confunda cu „știința limbii” (lingvistica).

⁶ Aceste noțiuni sunt denumite în limba germană *Sprachwissen*, *Sprachkönnen* și, respectiv, *Sprachbewusstsein*.

chiar că ar trebui învățat pe de rost⁷. Leibniz identifică și definește mai multe niveluri ierarhice ale cunoașterii, pe care Coșeriu le prezintă în următoarea schemă⁸:

Nivelul cel mai primitiv de cunoaștere este *cognitio obscura* (cunoașterea vagă), prin care nu se realizează nici măcar identificarea obiectului (Coșeriu exemplifică această formă de cunoaștere cu situația în care întâlnim o persoană care ni se pare cunoscută, dar nu știm cine este și nici unde am mai întâlnit-o. Alt exemplu ar putea fi: auzim un cuvânt, știm că este german, dar nu știm ce înseamnă). *Cognitio clara* este nivelul de cunoaștere care ne permite identificarea obiectului (adică „recunoaștem persoana și știm cine este”). La acest nivel de cunoaștere se face diferențierea între *cognitio clara confuza* (care permite, pe lângă identificare, recunoașterea unui obiect ca fiind, de exemplu, „frumos” sau „urât”, dar nu și argumentarea) și *cognitio clara distincta* (care dă posibilitatea celui care o posedă să argumenteze ceea ce știe). Urmează o altă diferențiere: *cognitio clara distincta* poate fi *inadecvata* (care este nivelul de cunoaștere la care se pot prezenta argumente nemijlocite, nu însă și argumente pe care se sprijină argumentele nemijlocite) sau *adecvata*. *Cognitio inadecvata* poate fi asemănată, de exemplu, cu știința unui elev care identifică un triunghi ca fiind dreptunghic și calculează lungimea ipotenuzei triunghiului ca rădăcină pătrată din suma pătratelor catetelor, argumentând că a aplicat teorema lui Pitagora, dar pe care nu știe să o demonstreze. Argumentația sa se oprește la nivelul argumentelor nemijlocite; nivelul său de cunoaștere nu îi permite să facă o „argumentare a argumentării”. Ori *cognitio adecvata*, spre deosebire de *cognitio inadecvata*, presupune tocmai acest aspect: capacitatea de argumentare a argumentelor, în faze ale unui proces continuu, a cărui finalitate tinde (după Coșeriu) către „un principiu, un postulat sau o ipoteză”, care nu mai pot fi argumentate.

Putem considera „buna cunoaștere a unei limbi” ca fiind o *cognitio clara distincta inadecvata*. O condiție necesară de atingere a exemplarității în cunoașterea limbii este ca vorbitorul să devină lingvist, adică să-și sublimeze nivelul de cunoaștere a limbii prin însușirea „științei limbii” pentru a ajunge la *cognitio clara distincta adecvata*. O descriere originală și interesantă a ceea ce înseamnă cunoașterea

⁷ Eugenio Coșeriu, *Sprachkompetenz: Grundzüge der Theorie des Sprechens*, 2., durchgesehene Aufl., Tübinger Beiträge zur Linguistik 508, Tübingen, Narr, 2007, p. 205.

⁸ *Ibidem*, p. 206.

exemplară a unei limbi o face Harald Weinreich, care este de părere că a vorbi și a scrie „bine” într-o limbă presupune mai mult decât a vorbi și scrie „corect” (adică a vorbi sau scrie conform normelor). Referindu-se la limba germană, el afirmă că „gutes Deutsch ist mehr als richtiges Deutsch”: „Nur derjenige spricht oder schreibt gutes Deutsch, der sein Sprachbewusstsein an vielen Sprachformen der Vergangenheit und Gegenwart und möglichst auch an fremden Sprachen verfeinert hat. Der sich ferner dazu erzogen hat, nicht immer alle seine Gedanken an die Sachen zu wenden, von denen die Rede sein soll, sondern einen Teil seiner Aufmerksamkeit bei den Wörtern zurückhalten, die vielleicht noch besser gesetzt werden können, als es die erste Eingebung geraten hat. So entsteht Sprachkultur, beim einzelnen ebenso wie in einer Nation, wenn diese sich denn einer Kultursprache bedienen und eine Kulturnation sein will”⁹.

Deși citatul de mai sus este aproape perfect traductibil în limba română, având în vedere noțiunile utilizate de Weinreich (de exemplu, *Sprachkultur*, *Kultursprache*, *Kulturnation*), noțiuni pe care nu intenționăm să le explicităm sau să le utilizăm în continuare¹⁰, nu vom include în textul prezentei lucrări o traducere fidelă și adecvată a citatului, pentru a nu risca încălcarea criteriilor de textualitate formulate de Beaugrande și Dressler¹¹, în special a criteriului de *coerență*, care presupune ca noțiunile utilizate într-un „Oberflächentext” (adică în forma fizică, văzută sau auzită a unui text) trebuie să fie „reciproc relevante”¹². Din acest motiv, ne limităm la formularea unei parafraze (sau traduceri infidele, dar adecvate, ale textului lui Weinreich). Cunoașterea exemplară a unei limbi presupune ca vorbitorul:

– să-și fi sublimat conștiința lingvistică pe baza cunoașterii multor forme ale limbii din trecut și din prezent, dar și a unor limbi străine¹³;

⁹ Harald Weinreich, *Wege der Sprachkultur*, München, Deutscher Taschenbuch Verlag, 1988, p. 7.

¹⁰ Deși sunt noțiuni importante, de exemplu, pentru explicarea deosebirii ontologice dintre limbajul verbal și celelalte tipuri de limbaj. Despre limbajul verbal, Oswald Spengler susține (desigur, în mod eronat) că acesta ocupă un loc foarte modest în *regnul limbajului*, iar cine dorește să pătrundă în *ființa limbajului* ar trebui să abandoneze analiza cuvintelor și să observe cum „vorbește un vânător cu câinele său”: „Wer in das Wesen der Sprache eindringen will, der lasse alle gelehrten Wortuntersuchungen beiseite und beobachte, wie ein Jäger mit seinem Hunde spricht. [...] Es ist der Grundfehler der Sprachwissenschaft, dass sie Sprache überhaupt und menschliche Wortsprache verwechselt, nicht theoretisch, aber regelmäßig in der Praxis aller Untersuchungen. Das hat zu einer maßlosen Unkenntnis der unübersehbaren Menge von Prachtarten geführt, die unter Tieren und Menschen im allgemeinen Gebrauch sind. Das Reich der Sprache ist viel weiter, als alle Forscher bemerken, und die Wortsprache in ihrer heute noch nicht verlorenen Unselbständigkeit nimmt in ihm einen viel bescheidneren Platz ein”.

¹¹ Acestea fiind *coeziunea*, *coerența*, *intenționalitatea* și *acceptabilitatea*, *informativitatea*, *situaționalitatea*, *intertextualitatea*. Vezi Robert De Beaugrande, Wolfgang Dressler, *Einführung in die Textlinguistik*, Tübingen, Niemeyer, 1981.

¹² Vezi De Beaugrande și Dressler, *op. cit.*, p. 5.

¹³ Acest aspect nu este lipsit de importanță, căci limba, cultura și spiritul unei națiuni au un caracter dinamic... se schimbă mereu, în bine sau în rău. În 1889, Friedrich Nietzsche scria despre spiritul german „că devine tot mai grosolan, că-și pierde profunzimea” și era înspăimântat de „felul cum se degradează tot mai mult gravitatea germană, profunzimea nemțească, *pasiunea* germană pentru problemele spirituale”. Friedrich Nietzsche, *Amurgul idollor*, București, Editura Humanitas, 2005, p. 67.

– să nu-și concentreze atenția exclusiv asupra obiectelor despre care se vorbește, ci și asupra cuvintelor cu care se vorbește¹⁴.

Desigur, nu putem imputa germanilor bucovineni faptul că nu toți vorbeau exemplar limba germană cultă. În orice grup etnic, popor sau națiune, cei care vorbesc exemplar *limba cultă* sunt doar o minoritate. Marea majoritate a vorbitorilor unui idiom (limbă sau varietate lingvistică) se situează pe nivelul *cognitio clara confuza* (iar unii intelectualii medii, pe nivelul *cognitio clara distincta inadaequata*). Problema este că, în momentul unirii Bucovinei cu România, minoritatea germană dispunea, se pare, de un număr insuficient de elite intelectuale care să se ocupe de cultivarea limbii germane, măcar din perspectiva adaptării uzului acesteia la noile realități sociale, culturale, administrative și juridice.

Faptul că, după anul 1918, s-a urmărit impunerea uzului limbii române în toate domeniile vieții sociale a generat conflicte lingvistice și culturale. Atenuarea acestor conflicte ar fi fost posibilă, dacă învățații germani din Bucovina ar fi încercat să înțeleagă obiectiv (adică științific) politica lingvistică a României Mari¹⁵ și să învețe exemplar românește (adică mai bine decât românii, o națiune cu o cultură modestă, dar care a creat o limbă cu un tezaur și un potențial fantastic de mijloace de expresie)¹⁶. Însă, pentru „apărarea” limbii lor, germanii bucovineni au acționat aproape exclusiv politic, formulând revendicări și criticând politica culturală promovată de stat. Altfel ar fi arătat, poate, lucrurile, dacă acțiunile politice¹⁷ ar fi fost sprijinite prin serioase preocupări științifice în vederea înțelegerii obiective a noilor fenomene și procese.

Deși s-a scris enorm despre Bucovina, există foarte puține lucrări în care dinamica schimbării situației lingvistice (de regulă, bine documentată) să fie interpretată obiectiv¹⁸. Nici nu știu dacă acest lucru ar fi posibil, ceea ce nu înseamnă că trebuie renunțat la idealul respectării principiului obiectivității.

Din acest motiv, considerăm oportun să amintim aici cele cinci „principii ale lingvisticii ca știință a culturii”, formulate de Eugen Coșeriu: al obiectivității, al umanismului, al tradiției, al antidogmatismului și al utilității publice. Aplicarea consecventă a acestor principii ne poate ajuta la înțelegerea obiectivă (sau, cel puțin, nesentimentală) a evoluției culturale din spațiul bucovinean. O descriere interesantă

¹⁴ Desigur că în lingvistică există și alte abordări ale conceptului de *cunoaștere a limbii*. Günther Grewendorf, de exemplu, utilizează conceptele de *competență pragmatică* (capacitatea de a utiliza propoziții în vorbire) și *competență gramaticală* (capacitatea de a forma propoziții corecte) în Günther Grewendorf, *Sprachliches Wissen: eine Einführung in moderne Theorien der grammatischen Beschreibung*, 1. Aufl, Suhrkamp Taschenbuch Wissenschaft, Frankfurt am Main, Suhrkamp, 1987, p. 34.

¹⁵ Ce obiective se urmăresc? Care pături sociale sau profesionale sunt cele mai interesate de înfăptuirea unei normalizări lingvistice?

¹⁶ Numai dacă vorbești „exemplar” limba oficială poți (eventual) apăra cu succes drepturile minorității din care faci parte.

¹⁷ De combatere a noii „normalități lingvistice”.

¹⁸ Mulți autori care scriu despre Bucovina folosesc frecvent cuvintele *germanizare*, *polonizare*, *românizare* (sau *romanizare*), *ucrainizare* etc. De cele mai multe ori, aceste cuvinte denumesc (în context) *concepțe ideologice* și nu au „demnitatea” specifică cuvintelor care denumesc *concepțe științifice*.

a acestor principii o găsim și în discuțiile purtate de Eugen Coșeriu cu romaniștii Johannes Kabatek și Adolfo Murguía¹⁹.

Principiul obiectivității este aplicabil tuturor științelor (nu numai științelor culturii), căci omul de știință are datoria de „a spune lucrurile așa cum sunt”, iar dacă a greșit, trebuie să recunoască că a greșit, și să o ia de la început. Imposibilitatea practică de a atinge obiectivitatea absolută în descrierea unui lucru²⁰ nu anulează validitatea principiului obiectivității, căci acesta este un principiu deontologic al științei²¹.

Principiul umanismului pornește de la ideea că, în științele culturii, indivizii umani sunt ei înșiși subiecții activității și, prin urmare, „știi despre ce este vorba”. Aplicat în lingvistică sau în istorie, acest principiu interzice învățatului să-l considere aprioric pe vorbitor sau pe trăitorul evenimentelor istorice ignorant, căci acesta posedă o cunoaștere dobândită intuitiv sau prin observație (adică o *cognitio confusa*) și știe prin ce experiențe a trecut și ce vrea să spună, chiar dacă se exprimă greșit și/sau defectuos. Eventual, învățatul poate să-l corecteze, arătându-i că este doar o iluzie cunoașterea sa, iar, în realitate, lucrurile stau altfel.

Principiile tradiției, antidogmatismului și utilității publice sunt, de fapt²², corolare desprinse din principiul umanismului. Conform principiului tradiției, cercetătorul trebuie să pornească de la premiza că învățații din vremurile trecute au fost de bună credință, chiar dacă au susținut idei sau teorii care, în prezent, se dovedesc a fi greșite. În privința acestor teorii (elaborate în trecut), trebuie cercetate cauzele care au determinat erorile și care sunt aspectele corecte ale teoriilor respective. Principiul antidogmatismului este proiecția în contemporaneitate a principiului tradiției: nici o concepție sau teorie nu este în totalitate greșită; fiecare conține un miez de adevăr, care trebuie descoperit. Ultimul principiu, cel al utilității publice (denumit de Coșeriu și principiul *responsabilității sociale*), afirmă că cercetătorul (teoreticianul) nu are responsabilități numai față de știință, ci și față de comunitatea din care face parte și față de întreaga umanitate. Prin urmare, trebuie să urmărească ca produsele activității sale să aibă și o finalitate practică, utilă societății²³.

¹⁹ Publicate în volumul *Die Sachen sagen, wie sie sind...*; vezi Johannes Kabatek și Adolfo Murguía, „*Die Sachen sagen, wie sie sind...*”: *Eugenio Coseriu im Gespräch* (Tübingen, Narr, 1997).

²⁰ Datorită faptului că observația se face mereu dintr-o anumită perspectivă, iar interpretarea se face de către o persoană, care trăiește într-o anumită perioadă istorică și într-un anumit spațiu cultural, având un anumit nivel de cunoaștere, imposibilitatea obiectivității absolute poate fi pusă în legătură și cu următoarea teză a lui Blaga: „Cât timp cunoașterea operează cu *concrete* și cu *concepte* (despre care știm în ce raporturi stau), un *rezultat* absolut rațional al cunoașterii e imposibil” (Lucian Blaga, *Trilogia cunoașterii*, București, Editura Humanitas, 2013, p. 355).

²¹ Romanistul german Johannes Kabatek (fost student și, apoi, al doilea succesori al lui Eugen Coseriu în funcția de șef al Seminarului de Romanistică al Universității Tübingen) formulează acest principiu în modul următor: „Die Wissenschaft hat zum Ziel, Fortschritte in der Erkenntnis zu erzielen, wobei sie anstrebt, die Gegenstände ihrer Betrachtung *objektiv* darzustellen und von dem jedem Menschen eigenen subjektiven Blick zu abstrahieren”. Johannes Kabatek, Claus D Pusch, *Spanische Sprachwissenschaft: eine Einführung*, Tübingen, Narr, 2009, p. 30.

²² După cum susține însuși Coșeriu; vezi J. Kabatek, A. Murguía, *Die Sachen sagen, wie sie sind...*, p. 180.

²³ De exemplu, încetinirea extincției uzului limbii germane în Bucovina.

Privite în ansamblu, cele cinci principii coșeriene pot constitui un cadru de discuții în vederea reconcilierii teoreticienilor care, doar din considerente emoționale, anatemizează *germanizarea*, *polonizarea*, *românizarea* sau *ucrainizarea* în Bucovina.

Cunoaștem din interior minoritatea germană din Bucovina și am analizat în mod empiric cum, când, unde și cu cine membrii acestei comunități folosesc în vorbire limba germană sau măcar o varietate lingvistică, care s-ar putea numi *simple German*. Pentru sistematizarea și interpretarea observațiilor noastre am folosit o teorie a lingvistului german Hans-Jürgen Sasse despre extincția limbilor. Acesta consideră noțiunea de „moarte a limbii” ca fiind cea mai macabră „metaforă antropomorfă” utilizată în lingvistică, căci, în cele mai multe cazuri, odată cu extincția limbii dispar tradiția și independența socio-culturală a grupului vorbitorilor nativi ai limbii respective. În anul 1992, Hans-Jürgen Sasse publică esul *Theory of Language Death*, în care prezintă un model al procesului de extincție a limbilor²⁴. Am constatat că teoria acestuia este comprehensivă nu numai în cercetarea extincției propriu-zise a unui idiom, ci și în extincția, cu sau fără potențial de revitalizare, a uzului și a cunoașterii unui idiom într-o anumite regiune istorică, cum ar fi, de exemplu, limba franceză în Louisiana sau limba germană în Bucovina. Teoria lui Sasse (elaborată în limba engleză) conține o terminologie specifică. Termenii fundamentali pe sfera și conținutul cărora Sasse își elaborează modelul extincției limbilor sunt următorii²⁵:

A = Abandoned Language (Language which is dying out).
T = Target Language (Dominant language which is continued).
Primary Language = L with higher degree of lexical, grammatical and pragmatic competence.
Secondary Language = L with lower degree of lexical, grammatical and pragmatic competence.
Primary Language Shift = Shift from A as Primary to T as Primary and from T as Secondary to A as Secondary.
Language Replacement (= Complete Shift) = Total replacement of A by T (possibly T_A, i.e. an A-influenced variety (dialect) of T).
Language Transmission = Purposive, directed passing-on of a language from one generation to the next.
Language Transmission Strategies (LTS) = The whole array of techniques, used by adults to assist their children in first language acquisition, e.g. “motherese”, repetitions, exercise games, corrections, metacommunication, etc.
Language Decay = Pathological language disintegration.
Semi-Speaker = Member of the post-Language-Transmission break generation with imperfect knowledge of A.
Terminal Speaker (Sometimes confused with imperfect speaker) = Last generation speaker.
Simplification = Removal of linguistic complexities.
Reduction = Removal of significant/essential/functionally necessary parts of the language.

²⁴ Acest model se bazează pe studiul idiomurilor *East Sutherland Gaelic* (o varietate a galezei scoțiene) și *Arvanitika* (un dialect albanez din Grecia).

²⁵ Hans-Jürgen Sasse, *Theory of Language Death*, în vol. *Language Death. Factual and Theoretical Exploration with Special Reference to East Africa*, Berlin – New York, Mouton de Gruyter, 1992, p. 18.

Factorii care determină procesul extincției limbilor sunt structurați de Sasse pe trei niveluri:

1. Nivelul factorilor culturali, sociali și istorici, care determină un grup de vorbitori să-și abandoneze limba și să nu o mai transmită urmașilor. Acest nivel este denumit *external settings* (ES). Analiza respectivilor factori nu face obiectul cercetării lingvistice, ci mai degrabă a celei istorice, sociologice, demografice etc. Însă, o investigare completă a extincției unei limbi trebuie să țină în mod obligatoriu cont de această categorie de factori;

2. Nivelul comportamentului lingvistic, numit de Sasse *speech behavior* (SB). Acest nivel cuprinde factorii care îl determină pe un vorbitor sau semivorbitor²⁶ bilingv să utilizeze o limbă sau alta în funcție de situația comunicativă, adică în funcție de când, despre ce, unde și cu cine vorbește²⁷. Comportamentul lingvistic face obiectul investigației sociolingvistice.

3. Nivelul consecințelor structurale, numit *structural consequences* (SC), al cărui conținut îl constituie factorii ce determină modificări fonologice, morfologice, sintactice și lexicale ale limbii intrate în procesul de extincție.

Întregul proces de extincție este sintetizat în următoarea schemă:

²⁶ Asupra noțiunii de „semivorbitor” vom reveni mai jos.

²⁷ Sasse face referire și la lucrarea lui Joshua Fishman, *Who Speaks What Language to Whom and When?*

Modelul ilustrat în schema de mai sus este pe deplin aplicabil și procesului de extincție a uzului limbii germane în Bucovina. Extincția unei limbi sau extincția uzului unei limbi într-o regiune cu o anumită identitate culturală este declanșată întotdeauna de evenimente istorice. În urma aderării Bucovinei la România, limba germană își pierde statutul de limbă oficială, nemaifiind folosită în administrație și în justiție. O anumită perioadă, germana mai rămâne limbă de circulație regională, însă, după scurt timp, este eliminată și din alte domenii ale vieții sociale și culturale, cum ar fi teatrul sau universitatea. Mai apoi se exercită presiuni pentru scoaterea acesteia din școlile de stat și pentru formarea unei atitudini sociale negative în raport cu uzul public al limbii germane. Este de remarcat însă că germana, prin aportul unor învățați evrei, își menține o poziție de vârf în presă, continuând să apară publicații, cum ar fi „Czernowitzer Allgemeine Zeitung” sau „Czernowitzer Morgenblatt”.

În această fază, limba germană și-a păstrat totuși statutul de limbă funcțională, fiind utilizată ca limbă de comunicare în familie, organizații etnice, culturale, religioase și în instituțiile de învățământ private care au fost înființate în perioada interbelică pentru a suplini eliminarea graduală a limbii germane din școlile de stat.

Noile condiții istorice au determinat extinderea bilingvismului în rândurile populației germanofone din Bucovina. Analiza extinderii bilingvismului în perioada interbelică nu se poate face fără diferențierea celor două grupuri principale de populație germanofonă din Bucovina: evreii și germanii. Atitudinea acestor grupuri față de românizare și extinderea bilingvismului în rândurile lor este diferită. Acest aspect nu va fi analizat în prezenta lucrare. Pentru a sugera însă o posibilă problematizare corectă a acestei chestiuni, prezentăm traducerea unui text citat de Luminița Fassel în eseu *Jüdische Journalisten als Vermittlungsinstanz des Rumänischen*. Textul, scris de un autor care semnează cu „von einem jüdischen Schulmann”, a fost publicat în ziarul german „Czernowitzer Morgenblatt” (1921):

„Și noi, evreii bucovineni, vorbim o limbă și aceasta este deocamdată germana. Ea nu reprezintă pentru noi ceea ce reprezintă pentru poporul german. Ne este, în principiu, indiferentă; pentru noi, evreii, toate limbile sunt sfinte, spre deosebire de toate celelalte popoare ale pământului, cărora doar propria limbă le este sfântă. Noi suntem oricând dispuși, dacă împrejurările o cer, să schimbăm limba noastră actuală cu o alta, deci, în cazul de față, pe cea germană cu cea română, însă să se respecte legea naturii și să ni se lase timp! Limba nu este o haină pe care o dezbraci pentru a îmbrăca imediat alta”²⁸.

Încă din perioada interbelică se observa o modificare a comportamentului lingvistic al populației germane, care nu-și mai putea folosi limba maternă în relația cu autoritățile statului pentru ca, mai apoi, să apară în școli și în mai toate locurile publice afișe cu îndemnul/ordinul: „Vorbiți românește!”. Reducerea numărului

²⁸ Luminița Fassel, „Jüdische Journalisten als Vermittlungsinstanz des Rumänischen in der deutschsprachigen Presse der Bukowina in Großrumänien”, în *Kulturdialog und akzeptierte Vielfalt? Rumänien und rumänische Sprachgebiete nach 1918*, Stuttgart, Jan Thorbecke Verlag, 1999, p. 245.

de domenii în care putea fi utilizată limba germană a determinat o reducere a competenței lingvistice, populația germanofonă renunțând la idealul adaptării continue a idiolectelor și sociolectelor la normele fonologice, sintactice și lexicale ale limbii germane literare. Chiar discursul intelectualilor și textele din presă nu au rămas imune la interferența lingvistică determinată de noul cadru al contactului lingvistic cu populația majoritară. O bună descriere a acestui aspect este făcută de Luminița Fassel în lucrarea deja amintită.

Sasse distinge trei faze ale procesului de extincție a unei limbi. Aceste faze pot fi identificate și în procesul de dispariție a uzului limbii germane în Bucovina. Și anume:

1. *Primary language shift*. Aceasta este faza în care are loc mutația la nivelul comportamentului lingvistic. O parte a populației dobândește un nivel de competență în limba dominantă (*target language*), care este superior celui în limba la a cărei uz începe să se renunțe (*abandoned language*). La populația bucovineană germană fenomene de *primary language shift* se manifestă până în anul 1945, în special în familiile mixte. Specifică acestei faze este ceea ce Sasse denumește *simplificare* (*simplification*), adică eliminarea din uz a structurilor lingvistice complexe, aspect care însă nu afectează comunicarea cotidiană, ci numai comunicarea științifică, filozofică și creativitatea lingvistică.

2. *Language decay*. Este faza caracterizată prin creșterea numărului de semi-vorbitori (*semi-speaker*), care posedă competență lingvistică defectuoasă (în sensul că nu stăpânesc lexicul și structurile gramaticale) sau deficitară (adică nu pot exprima în limba recesivă tot ce ar dori să spună). Când uzul limbii ajunge în această fază de degenerare se manifestă fenomenul de *reducție* (*reduction*), care constă în pierderea unor componente esențiale ale limbii. Fenomenul de simplificare nu afectează în mod iremediabil caracterul funcțional al limbii recesive, însă reducția reprezintă ultimul pas dinaintea renunțării la utilizarea limbii recesive în comunicarea cotidiană.

3. *Language death*. Este faza finală a procesului gradual de extincție a limbii și se produce atunci când limba nu mai este folosită ca limbă de comunicare în majoritatea domeniilor. Rămân doar, pentru o perioadă mai lungă sau mai scurtă de timp, relicve ale uzului limbii, cum ar fi ritualuri religioase, festivități familiale, evenimente culturale sau științifice. Extincția unei limbi nu presupune dispariția tuturor vorbitorilor competenți ai acestei limbi, ci renunțarea la uzul activ al acesteia într-o comunitate de vorbitori.

În privința uzului limbii germane în Bucovina pot fi identificate caracteristici specifice primei faze încă din perioada interbelică. După cum am menționat mai sus, declanșarea acestei faze a fost determinată de evenimentele istorice care au urmat Primului Război Mondial și de politicile etnice și lingvistice promovate în România Mare timp de aproape douăzeci de ani. Acești factori au determinat slăbirea, nu însă și extincția uzului competent al limbii germane în Bucovina. Lovitura de grație a fost dată de evenimentele care au avut loc începând cu cel de-al Doilea Război Mondial. Nu insistăm asupra acestor evenimente care sunt

interpretate deosebit de controversat în istoriografie. Renunțăm la descrierea vicisitudinilor, vinovaților și vinovățiilor care au determinat extincția uzului limbii germane, limitându-ne doar la enumerarea câtorva aspecte ale realității bucovinene postbelice care nu pot fi negate:

- a) inexistența școlilor cu predare în limba germană, a instituțiilor culturale germane și a unor intelectuali germani autentici;
- b) eliminarea graduală a limbii germane din cultul catolic de rit roman în favoarea limbii noilor convertiți care, după anul 1990, au devenit chiar majoritari în comunitățile catolice bucovinene;
- c) lipsa libertății de exprimare și asociere până în anul 1990;
- d) eficiența scăzută a predării limbii germane ca limbă străină în școlile românești din Bucovina și din fostul Regat.

Desigur că nu numai factorii externi, ci și o anumită „stare de spirit” a germanilor bucovineni a jucat un rol important în extincția uzului limbii germane. Abordând tema europenismului romanilor, Ioan Oprea face următoarea afirmație despre români:

(...) Starea de spirit a românilor a devenit fatalistă, ceea ce a contribuit la anularea oricărei inițiative de emancipare și a indus starea de a se complăcea în condiții de existență deplorabile, prin reducerea idealului vieții la simpla supraviețuire²⁹.

Acest enunț descrie perfect și starea de spirit a germanilor bucovineni din 1918 încoace. În privința uzului limbii germane în Bucovina există o discrepanță între realitatea lingvistică și discursul metalingvistic sau cel politic. Dar orice încercare serioasă sau măcar bine intenționată de revitalizare a uzului unei limbi trebuie să pornească de la descrierea obiectivă a realității lingvistice.

Conform teoriei lui Sasse, o limbă aflată în prima fază de îmbolnăvire (*primary language shift*) poate fi revitalizată prin schimbarea politicii lingvistice sau prin suportul unei comunități lingvistice externe, în care limba trăiește. Acest lucru nu s-a întâmplat în prima perioadă de decădere a uzului limbii germane în Bucovina. În faza a doua (*language decay*) revitalizarea este mai dificilă, fiind posibilă doar dacă un număr însemnat de vorbitori competenți reușesc să transmită copiilor și nepoților limba maternă. Nici acest fenomen nu s-a produs în cazul germanilor bucovineni. În perioada interbelică, germanii și-au format, după o paradigmă a românilor (mereu mândri că au supraviețuit ca o insulă de latinătate în turbulenta mare slavă), idealul de a se dezvolta ca o oază de germanitate pe insula românității. După anul 1945, germanii au abandonat și acest ideal (sau pseudo-ideal), considerând că supraviețuirea lor fizică este posibilă numai prin emigrare sau prin ridicarea tuturor barierelor imunitare în fața asimilării etnice și lingvistice.

Începând cu faza a treia (*language death*), revitalizarea unei limbi sau a uzului unei limbi într-o regiune istorică este posibilă doar pe cale artificială. O revitalizare de acest tip nu este plauzibilă în cazul uzului limbii materne de către germanii din

²⁹ Ioan Oprea, *Comunicare culturală și comunicare lingvistică în spațiul european*, colecția „Academica”, seria Științele comunicării 54, Iași, Institutul European, 2008, p. 346.

Bucovina pentru că numărul acestora este mic și în continuă scădere, iar în comunitate nu există corifei ai științei, culturii sau politiciii. Nu este nici măcar de așteptat să fie create condițiile *sine qua non* pentru demararea unei revitalizări, adică:

- a) secții școlare cu predare în limba germană;
- b) cursuri de predare a limbii germane ca limbă maternă;
- c) locuri de studii bugetate, alocate special de universitățile din România etnicilor germani bucovineni (după modelul cotei de admitere la studii rezervate romilor);
- d) burse de studii acordate pe criterii etnice de statele europene germanofone (precum cele acordate de Statul Român basarabenilor sau aromânilor din Albania) etc.
- e) subvenții pentru funcționarea eficientă a unui centru cultural german în Bucovina.

Condițiile enumerate mai sus nu pot fi obținute prin activități științifice, ci prin activități politice. Însă, activitățile politice, pentru a fi eficiente și durabile trebuie să se bazeze, printre altele, pe strategii științifice și culturale autentice.

Astfel, germanii Bucovinei și actele lor de vorbire în limba maternă nu mai există decât ca relicve ce vor atrage din ce în ce mai puțin atenția lingviștilor, sociologilor, etnologilor, clericilor și politicienilor din Europa.